

Jelena Pantić
Pedagoški fakultet
Sombor

EMOCIONALNA INTELIGENCIJA U NASTAVI

Rezime: Emocije su sastavni deo života, samim tim i vaspitno-obrazovnog procesa, iz čega sledi da zaslužuju pažnju i razumevanje od strane nastavničkog kadra. Nastavni proces se ne sastoji samo iz intelektualnih, nego i emocionalnih komponenti, i važno je uzeti u obzir emocionalne činioce prilikom izlaganja, usvajanja i reprodukovanja gradiva.

Prvu definiciju emocionalne inteligencije dali su Salovej i Majer, prema njima to je 'sposobnost praćenja svojih i tuđih osećanja, upotreba tih informacija u razmišljanju i ponašanju.'. Prema mišljenju samih autora ova definicija naglašava samo opažanje i regulaciju emocija, a ispušteno je razmišljanje o osećanjima. ,pa predlažu revidiranu definiciju prema kojoj 'emocionalna inteligencija uključuje sposobnosti brzog zapažanja, procene i izražavanja emocija; sposobnost uviđanja i generisanja osećanja koja olakšavaju mišljenje; sposobnost razumevanja emocija i znanje o emocijama; sposobnost regulisanja emocija u svrhu promocije emocionalnog i intelektualnog razvoja'.

Ovaj rad je prikaz jednog modela emocionalne inteligencije, kao i pokušaj povezivanja tog koncepta sa vaspitno-obrazovnim procesom.

Ključne reči: emocionalna inteligencija, emocije, nastava, školski uspeh

'Osećanja treba da budu obasjana inteligencijom,
da bi se pretvorila u pravu ljubav,
a inteligencija treba da bude obasjana osećanjima,
da bi se pretvorila u mudrost'

Enrike Barios 'Ami'

Uvod

Iako su emocije od pamtiveka predmet ljudskog interesovanja, kako laičkog tako i filozofskog, umetničkog i religioznog, njihovo naučno proučavanje izaziva dosta nedoumica. Kako definisati emocije? Kako ih proučavati? Da li je to uopšte moguće?

Rasprostranjeno je uverenje da su emocije nešto što nam se događa, nešto što nas obuzima, nešto nad čim nemamo kontrolu.

Ali da li je to tačno? Da li je moguće da smo svi bespomoćne igračke u rukama bogova zaduženih za emocije?

Zoran Milivojević, u svojoj knjizi 'Emocije', kaže da nijedan pristup koji ljudskim osećanjima prilazi tako što ih uzima kao pojave koje se javljaju same po sebi, ne može biti koristan. Milivojević smatra da su emocije neodvojive od živog bića koje ih oseća, u istoj meri u kojoj je to biće neodvojivo od životne situacije u kojoj oseća dato osećanje. Zbog toga predlaže širi okvir pristupa, koji uspostavlja relacije između životne situacije ili sveta s jedne strane, bića ili ličnosti s druge, i same emocije kao relacije između bića i sveta s treće strane (Milivojević Z.,2000., str.228).

Ako emocije prihvatimo kao nešto što nam se događa, nešto nad čim nemamo kontrolu, a inteligenciju definišemo kao sposobnost snalaženja u problemskim situacijama i sposobnost uviđanja relacija i izvođenja korelata, pojam emocionalne inteligencije zvuči kontradiktorno i nema baš mnogo smisla.

Ali, ako emocije shvatimo kao relacije između bića i sveta postaje moguće i smisleno razmišljati o inteligentnom ponašanju kada su emocije u pitanju.

Čini se da je slična logika vodila pionire u istraživanju emocionalne inteligencije, Saloveja i Majera, koji su emocionalnu inteligenciju odredili kao skup sposobnosti koje bi trebale doprineti **tačnijoj proceni i izražavanju svojih emocija, kao i proceni tuđih emocija i upotrebi osećanja u motivisanju, planiranju i postizanju ciljeva u životu.**

Cilj ovog rada je da teorijski razmotri mogućnosti upotrebe koncepta emocionalne inteligencije u nastavi, kao mogućnost poboljšanja kvaliteta izlaganja, usvajanja i reprodukovanja gradiva.

Istorijat emocionalne inteligencije

Srodni pojmovi, koji se mogu shvatiti kao prethodnica pojma emocionalne inteligencije, su emocionalna pismenost i emocionalna nepismenost, koje je početkom osamdesetih godina prošlog veka razvio transakcioni analitičar Klod Stajner, pripadnik struje radikalne terapije. On kaže da 'kada smo emocionalno pismeni to znači da mi osećamo osećanja, da znamo koja su i koliko su snažna, kao i da znamo šta ih uzrokuje u nama i u drugima.. Mi smo tada naučili kako, kada i gde da ih izrazimo i kontrolišemo. Znamo kako emocije utiču na druge i prihvatamo odgovornost za njihovo dejstvo.'(Milivojević Z.,2000., str.228).

Pojam emocionalne inteligencije prvi put se u literaturi sreće u članku Saloveja i Majera 1990. godine. Oni su je odredili kao 'skup sposobnosti koje bi trebale doprineti tačnijoj proceni i izražavanju svojih emocija, kao i proceni tuđih emocija i upotrebi osećanja u motivisanju, planiranju i postignuću ciljeva u životu'. U naučnoj javnosti primljen je sa dosta kritika kao koncept 'koji pokušava unijeti dodatnu konfuziju u ionako dubiozno područje inteligencije'(prema Takšić V.,1998.). Stroži kritičari su konceptu zamerali i udruživanje dvaju, po njihovom mišljenju, kontradiktornih područja-kognicije i emocija.

Nagla ekspanzija u izučavanju i razvoju koncepta emocionalne inteligencije počinje 1995. objavljivanjem knjige Danijela Golemana 'Emocionalna inteligencija'. Goleman smatra da 'potpuno ostvarenje sopstvene ličnosti pripada emocionalnoj inteligenciji- sposobnosti da se saoseća sa drugima, procenjuje, stvaraju dobri odnosi, da se bude privlačan- kao i drugim emocionalnim veštinama koje su presudne da se neko zaista uklopi u društvo i bude uspešan, a time i koristan kako sebi tako i okolini.'(Goleman D.,2001.).

Teorijska osnova emocionalne inteligencije

Teorijska osnova emocionalne inteligencije je u Gardnerovoj teoriji višestrukih inteligencija i Sternbergovoj triarhičkoj teoriji inteligencije. Integracijom postulata koje je Sternberg naveo svoju praktičnu inteligenciju i onih koje je Gardner naveo opravdavajući postojanje interpersonalne i intrapersonalne inteligencije, Salovej i Majer su postavili teorijske odrednice konstrukta emocionalne inteligencije.

Sternberg je motivisan rezultatima svojih istraživanja, gde je utvrdio da snalaženje u svakodnevnim situacijama zahteva drugačije sposobnosti od onih koje mere klasični testovi inteligencije, uz analitičku i kreativnu inteligenciju u svoju teoriju uvrstio i onu praktičnu.

Sternberg pretpostavlja tri osnovna aspekta inteligencije: analitički, kreativni i praktični. testovi koji se najčešće koriste služe za procenu samo jednog od njih. Analitički problemi, koji su sadržaj većine testova koji se danas koriste procenjuju, prema Sternbergu, akademsku inteligenciju najviše zbog sledećih razloga: jasno su definisani, sadrže sve informacije potrebne da ih se može rešiti i imaju samo jedno rešenje do kojeg se može doći samo jednim načinom rešavanja. Sa druge strane, praktični problemi postavljaju drugačije zahteve, a pre svih prepoznavanje i formulisanje problema koji su: slabo definisani, ne sadrže sve potrebne informacije, imaju nekoliko prihvatljivih rešenja, zahtevaju prethodno iskustvo u svakodnevnim situacijama i zahtevaju motivaciju i ličnu zainteresovanost.

Gardner je u svoj model višestrukih inteligencija među sedam osnovnih uvrstio i dva oblika ličnih inteligencija: interpersonalnu, kao sposobnost prikladnog reagovanja u odnosima sa drugim ljudima, i intrapersonalnu, kao suštinu samospoznaje i sposobnost upravljanja emocijama.

Gardner navodi sedam osnovnih oblika inteligencije: muzičku, telesno-kinestetičku, logičko-matematičku, lingvističku, spacijalnu, interpersonalnu i intrapersonalnu.

Za ovaj rad su posebno značajne interpersonalna i intrapersonalna inteligencija. Suština interpersonalne inteligencije je, po Gardneru, sposobnost uočavanja različitosti kod drugih osoba: njihovog temperamenta, raspoloženja, motivacije i namera. Intrapersonalna inteligencija je povezana sa interpersonalnom, ali je okrenuta prema unutra. To je 'sposobnost stvaranja tačnog i vernog modela vlastite ličnosti i sposobnost da se taj model upotrebi za uspešno funkcionisanje u životu.'

Emocionalnu inteligenciju Gardner shvata kao proces prepoznavanja svojih i emocionalnih stanja drugih da bi se efikasnije mogli rešiti eventualni problemi i adekvatno regulisati ponašanje (prema Takšić V.,1998.).

Modeli emocionalne inteligencije

Pojava konstrukta emocionalne inteligencije je jedan od pokušaja pronalaženja mentalnih procesa koji su uključeni u obradu emocionalnih informacija, što bi dalje omogućilo njihovo istraživanje (Takšić V., 1998.).

Prvi model strukture takvih procesa napravili su Salovey i Majer (Salovey p. i Mayer J.D., prema Takšić V., 1998.) i on uključuje:

- a) procenu i izražavanje emocija kod sebe i kod drugih
- b) regulaciju emocija kod sebe i kod drugih
- c) upotrebu emocija u adaptivne svrhe

Nakon nekoliko godina istraživanja i teorijskog usavršavanja prvobitnog modela emocionalne inteligencije, isti autori su objavili drugu verziju konstrukta u koju su uneli neke promene.

Prva definicija emocionalne inteligencije bila je da je to 'sposobnost praćenja svojih i tuđih osećanja i emocija, i upotreba tih informacija u razmišljanju i ponašanju.' (Salovey P. i Mayer J.D., 1990., prema Takšić V., 1998.). Prema mišljenju samih autora ova definicija naglašava samo opažanje i regulaciju emocija, a ispušteno je razmišljanje o osećanjima. Tako kasnije predlažu revidiranu definiciju prema kojoj **'emocionalna inteligencija uključuje sposobnosti brzog zapažanja, procene i izražavanja emocija; sposobnost uviđanja i generisanja osećanja koja olakšavaju mišljenje; sposobnost razumevanja emocija i znanje o emocijama; i sposobnost regulisanja emocija u svrhu promocije emocionalnog i intelektualnog razvoja'** (Mayer J.D. i Salovey P., 1996., prema Takšić V., 1998.).

Navedena definicija je oblikovana u dijagram koji pokazuje odnos i međusobnu zavisnost sposobnosti i veština koje uključuje.

Četiri navedene sposobnosti poređane su prema složenosti psihičkih procesa koje uključuju od jednostavnijih (zapažanje i izražavanje emocija) do složenih (svесnost, refleksivnost i regulacija emocija). Osim toga, svaka opisana sposobnost pobliže je opisana sa još četiri sposobnosti poređane prema razvojnom načelu: prvo se navode ranije razvijene sposobnosti, a zatim slede one kasnije razvijene i više integrisane (Salovey P. i Mayer J.D., 1990., prema Salovey P. i Sluyter D., 1999.).

A nivo: Percepcija, procena i izražavanje emocija

- sposobnost zapažanja emocija u nečijem fizičkom stanju, osećanjima i mišljenju
- sposobnost zapažanja emocija kod drugih osoba, u umetničkim delima ili slično, kroz jezik, zvuk, pojavnost i ponašanje
- sposobnost preciznog izražavanja emocija, kao i izražavanje potreba povezanih s tim osećanjima
- sposobnost razlikovanja tačnog od neadekvatnog, odnosno iskrenog od lažnog u izražavanju emocija

B nivo: Emocionalna facilitacija mišljenja

- emocije određuju redosled mišljenja tako da usmeravaju pažnju na važne informacije

- emocije su dovoljno jasne i dostupne, pa pomažu prosuđivanju i pamćenju događaja koji su u vezi sa različitim osećanjima
- različiti pogledi na stvari menjaju emocionalna stanja podržavajući mogućnost procene iste situacije sa različitih strana
- emocionalna stanja olakšavaju pristupe specifičnim problemima: tako sreća olakšava induktivno mišljenje i kreativnost

C nivo: Razumevanje i analiza emocija: upotreba emocionalnih znanja

- sposobnost imenovanja emocija i prepoznavanje odnosa između reči i samih emocija (kao npr. sviđati se i voleti)
- sposobnost interpretiranja značenja koja emocije prenose (npr. da je tuga povezana sa nekim gubitkom)
- sposobnost razumevanja složenih mnogostrukih osećanja (kao npr. istovremeni osećaj ljubavi i mržnje)
- sposobnost prepoznavanja verovatnih prelaza između emocija-prelaz iz ljutnje u sram

D nivo: Refleksivna regulacija emocija u promociji emocionalnog i intelektualnog razvoja

- sposobnost otvorenosti za osećanja-za ona prijatna kao i za ona neprijatna
- sposobnost refleksivnog uživanja ili odvajanja od emocija zavisno od procene korisnosti
- sposobnost refleksivnog praćenja emocija u odnosu na sebe i druge kao i koliko su tipične, jasne, uticajne ili odmerene
- sposobnost upravljanja svojim i tuđim emocijama ublažavajući neugodne i pojačavajući ugodne emocije

Istraživanja emocionalne inteligencije u nastavi

Oblast emocionalne inteligencije je još uvek nedovoljno istražena. Početna istraživanja su išla u pravcu validacije samog konstrukta, kao i različitih modela emocionalne inteligencije. Jedno od osnovnih pitanja, na koje još uvek nije dat konačan odgovor je, da li je emocionalna inteligencija osobina ili veština (Psychometriclab). Zastupnici teze da je emocionalna inteligencija veština, koja se može sticati i razvijati, istraživanja su usmerili u pravcu validacije programa namenjenih njenom razvoju (Humphrey, N. et al, 2007.) .

Istraživanja koja se odnose na emocionalnu inteligenciju u nastavi se najčešće baziraju na programima namenjenim učiteljima i nastavnicima, sa ciljem njihovog osposobljavanja sa izadju u susret emocionalnim potrebama nastave i učenika. Pokazalo se da učenici, svi, ali posebno oni sa emocionalnim teškoćama, imaju koristi od nastavnika koji su prošli program upoznati sa konceptima i postupcima emocionalne inteligencije (Keener, S. et al, 2007.). Ta korist se ogleda u smanjenju agresivnog ponašanja kod učenika, ali i povećanju motivacije i boljem školskom uspehu. I ostala istraživanja govore u prilog tome da ima smisla edukovati učitelje i nastavnike u oblasti emocija i emocionalnog ponašanja. Najčešće se ti programi baziraju na osposobljavanju nastavnika da prepoznaju emocionalne faktore koji utiču na učeničko ponašanje, kao i da izaberu adekvatne akcije, koje bi dovele do povoljnije emocionalne klime u razredu tokom nastave, a samim tim i boljih uslova za rad (Keener, S. et al, 2007.) Deniz i saradnici (Deniz, M. et al, 2009.) su u istraživanju povezanosti emocionalne inteligencije studenata, odlaganja školskih obaveza i lokusa kontrole, došli do nalaza da je emocionalna inteligencija u negativnoj korelaciji sa odlaganjem izvršavanja školskih obaveza (domaćih zadataka, učenja, priprema za test), odnosno da učenici sa razvijenijim 'emocionalnim sposobnostima ' revnosnije i odgovornije izvršavaju svoje školske obaveze, što se odražava i na školski uspeh.

Jedino nama poznato istraživanje povezanosti emocionalne inteligencije i školskog uspeha je istraživanje u okviru neobjavljene disertacije 'Validacija konstrukta emocionalne inteligencije' (Takšić V.,1998.), gde je, prilikom proveravanja prognostičke valjanosti konstrukta emocionalne inteligencije, pored konstrukta zadovoljstva životom, istraživana i povezanost emocionalne inteligencije sa školskim uspehom. Logika u osnovi pretpostavke da bi sposobnosti emocionalne inteligencije mogle imati pozitivne učinke na uspeh u školi temeljila se uglavnom na delu modela koji razrađuje način na koji emocije facilitiraju mišljenje, što se u istraživanju pokazalo kao tačno.

Takšić svoj optimizam u pogledu mogućnosti prognoziranja školskog uspeha preko sposobnosti emocionalne inteligencije bazira uglavnom na pretpostavci da klasični testovi inteligencije objašnjavaju oko 25% varijanse uspeha u školskom obrazovanju, tako da ostaje dovoljno neobjašnjene varijanse koju bi mogle objasniti sposobnosti i veštine iz domena emocionalne inteligencije. Osim toga, dosta je prostora posvećeno činjenici da neki visoko inteligentni učenici postižu tek prosečne ocene u školovanju.

Takšić u zaključku svog istraživanja iznosi da su se neke procene emocionalne inteligencije pokazale relevantnim u prognoziranju školskog uspeha, uprkos tome što nisu uključivale zadatke i mere postignuća. To su varijable iz domena facilitacije mišljenja: regulacija emocionalnih reakcija i uticaj raspoloženja na mišljenje i aktivnosti.

On takođe naglašava, na osnovu rezultata primenjenih analiza, da je potvrđena korisnost kombinovanja mera emocionalne inteligencije sa merom opšte inteligencije u svrhu što potpunijeg objašnjenja varijanse opšteg školskog uspeha.

Emocionalna inteligencija u nastavi

Kao što je već rečeno, cilj ovog rada je da teorijski razmotri mogućnosti upotrebe koncepta emocionalne inteligencije u nastavi, kao mogućnost poboljšanja kvaliteta izlaganja, usvajanja i reprodukovanja gradiva.

Prema Violet Oaklander, 'deca neće ništa naučiti ako su anksiozna ili na bilo koji način pate ili ako imaju osećaj da ne vrede mnogo'. Isto tako, ona smatra da deca koja nastavnika doživljavaju kao ravnodušnu i hladnu osobu, prema kojima se nastavnik ne odnosi onako kako to ona kao ljudska bića dostojna pažnje i poštovanja zaslužuju, neće mnogo naučiti.

Neke moderne teorije emocija govore o tome da emocije usmeravaju kognitivne aktivnosti i motivišu cilju usmereno (adaptivno) ponašanje. To bi, gledano kroz prizmu školskog uspeha moglo da se odredi kao sposobnost emotivno inteligentnijih učenika da efikasnije usmeravaju i kanališu svoje kognitivne sposobnosti i na taj način lakše i brže savladavaju školsko gradivo, a samim tim postižu i bolje ocene u školi. Isto tako, učitelji i nastavnici, upoznati sa uticajem i značajem emocija za usvajanje i reprodukovanje gradiva, mogli bi da stvore emocionalno povoljniju klimu u svojim učionicama. Deo koji se odnosi na motivisanje adaptivnog ponašanja može da se odredi kao upotreba emocija za samomotivisanje u učenju i ispunjavanju školskih obaveza, usled precepcije dugoročne dobiti od dobrog školskog uspeha. 'Emocionalno inteligentan' nastavnik će na primer, umesto zastrašivanja neuspehom u životu ako se ne uči i ne usvoji gradivo, motivisati svoje učenike prijatnim emocijama. To se može postići na više načina. Na primer, indukovanjem zadovoljstva i osećaja uspešnosti tako što gradivo podeli na manje celine i pohvaljuje učenike za manje uspehe. Ovo pogotovo može biti korisno za učenike koji imaju teškoće u savladavanju gradiva, jer bi nastavnik koji prepoznaje njegovu teškoću, ne osuđuje ga zbog toga nego ukazuje na male pomake i oblasti u kojima je to dete dobro i uspešno (a svako je u nečemu dobar i uspešan, samo se treba potruditi da to pronađemo i, što je još važnije, kažemo) sigurno imao više uspeha od onog koji to isto dete smatra lenjim ili problematičnim.

Sposobnost upravljanja svojim i tuđim emocijama ublažavajući neugodne i pojačavajući ugodne emocije', kao jedna od sposobnosti modela emocionalne inteligencije (Salovey P., i Mayer J.D.,1996. prema Takšić V.,1998.) se, prenesena na školsko okruženje, u postizanju boljeg uspeha može višestruko iskoristiti, kao indukovanje emocija koje olakšavaju učenje i reprodukovanje naučenog gradiva, 'stavljanje u zagradu' emocija koje ometaju proces učenja i reprodukovanja naučenog. To može da olakša smanjivanje anksioznosti, koja je uglavnom prisutna u ispitnim situacijama, na savladivu meru.

Pored toga, ova sposobnost se može upotrebiti za stvaranje boljih međuljudskih odnosa, što se opet pozitivno odražava na stav prema školi uopšte. Sposobnost upravljanja sopstvenim i tuđim emocijama takođe može korisno da se upotrebi u kontaktima sa nastavnicima, što svakako u mnogome olakšava kako proces praćenja nastave, tako i učinak prilikom usmenog odgovaranja.

U jednom od istraživanja emocionalne inteligencije (Pantic J.,2003.) dobijena je pozitivna povezanost koncepta emocionalne inteligencije i Ajzenkovih dimenzija ličnosti. Pokazalo se da su učenici koji postižu veće skorove na skali neuroticizma slabiji u proceni sopstvenih osećanja i da osobe koje postižu veće skorove na skali ekstraverzije pokazuju bolju procenu osećanja kod drugih.

Dobijena je i pozitivna povezanost psihoticizma i nesposobnosti kontrole neprijatnih emocija, koja je bila i očekivana, jer su karakteristike psihoticizma po Ajzenku teško prilagođavanje, neosetljivost i agresivnost prema ljudima.

Neuroticizam i psihoticizam negativno utiču na kvalitet života uopšte, pa samim tim i na školski uspeh. Pretpostavka je da na osobine ličnosti ne može direktno da se utiče, one se uzimaju kao konstante, kao nešto što je 'jednostavno tako'. Emocionalna inteligencija, sa druge strane, po mišljenju nekih autora (Salovey, Majer, Goleman) može da se povećava primenom programa dizajniranih u te svrhe. To pokazuju rezultati primene takvih programa u nekim školama u SAD i tendencija proširenja primene tih programa (Salovey P., Sluyter D., 1999.). Pored specijalnih programa usmerenih na razvoj i povećanje emocionalne inteligencije, ovi autori navode i mogućnost spontanog emocionalnog obrazovanja koja izvire iz mnogih društvenih predmeta, kao što su književnost, likovno, muzičko, dramske sekcije. Može se pretpostaviti da bi povećanje nivoa emocionalne inteligencije moglo dovesti do smanjenja neuroticizma i psihoticizma (kako ih definiše Ajzenk), što bi opet moglo da se pozitivno odrazi na školski uspeh, ali i kvalitet života uopšte.

Kako postići stvaranje bolje emocionalne klime u razredu?

Nastavnik koji razume svoja i tuđa osećanja, i prihvata ih kao nešto normalno, ali i sastavni deo života, pa samim tim i nastave, takvim svojim stavom 'daje dozvolu' i šalje neverbalnu poruku učenicima da su njihova osećanja, a samim tim i oni celi, u redu, dobri, vredni poštovanja i ljubavi.

Poznato je da razne kreativne aktivnosti, kao što su crtanje, gluma, ples...olakšavaju dolaženje u kontakt sa svojim osećanjima i njihovo izražavanje, i 'emocionalno inteligentan' nastavnik ima na raspolaganju mnoštvo načina da uvaži osećajni svet učenika ,pomogne mu da se artikuliše i izrazi i tako smanji negativan uticaj neprijatnih osećanja na proces usvajanja i reprodukovanja gradiva, ali i pojača uticaj prijatnih emocija.

Zaključak

Na osnovu navedenih podataka i istraživanja, smatramo da bi se, kroz edukovanje nastavnog kadra, koncept emocionalne inteligencije mogao uspešno implementirati u nastavni proces. Sistematično upoznavanje učitelja i nastavnika sa konceptom emocionalne inteligencije, i njegovim uticajem na proces izlaganja, usvajanja i reprodukovanja gradiva, bi moglo da dovede do drugačijeg, konstruktivnijeg pristupa učenicima i nastavi.

Te promene bi se zasnivale na činjenici da se nastavni proces ne sastoji samo iz intelektualnih, nego i emocionalnih komponenti, i ogledale bi se u uzimanju u obzir emocionalnih činilaca prilikom izlaganja, usvajanja i reprodukovanja gradiva.

Proces implementacije koncepta emocionalne inteligencije u nastavu bi mogao da se odvija kroz osveščivanje značaja emocionalnih činilaca za obrazovni rad prvo kod učiteljskog i nastavničkog kadra, koji bi zatim tu svest, kroz gradivo i kreativne aktivnosti, prenosio na učenike.

Smatramo da je oblast emocionalne inteligencije u nastavnom procesu veoma široka i nedovoljno istražena i da ostavlja mnoštvo puteva i mogućnosti za dalja istraživanja i kreiranje programa i aktivnosti koje bi mogle da dovedu do jednog višeg, psihološki kompletnijeg nivoa vaspitno-obrazovnog rada.

Literatura

1. Barrios E. (2001.): **AMI**, Paideia, Beograd
2. Cox, J., Nelson, D. : `Quantifying Emotional Intelligence: The Relationship between Thinking Patterns and Emotional Skills`, Journal of Humanistic Counseling, Education and Development, 2008.,v47,n1,p9
3. Deniz, M. Engin, Tras, Z., Aydigian, D.: `Investigation of Academic Procrastination, Locus of Control and Emotional Intelligence`, Educational Sciences: Theory and Practice, 2009., vol 9, p 623-632
4. Hoffman, L. et al : `On Improving School Climate:Reducing Reliance on Rewards and Punishment`, International Journal of Whole Schooling, 2009.,v5,n1, p13-24
5. Humphrey, N. et al, `Emotional Intelligence and Education: A critical Review`, Educational Psychology, 2007., vol 27,n2, p 235-254
6. Goleman D. (2001.): **Emocionalna inteligencija**, Geopoetika, Beograd
7. Keener, S., Leaman, David R. : `Understanding and Managing Student Hostility` , National Middle School Association, Middle Ground, August 2007.,vol. 11, p22-23
8. Milivojević Z. (2000.): **Emocije: psihoterapija i razumevanje emocija**, Prometej, Novi Sad
9. Oaklander V. (1996.): **Put do dječjeg srca**, Školska knjiga,Zagreb
10. Rot N. (1994.): **Osnovi socijalne psihologije**, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd
11. Salovej P. i Slajter D. (1999.) **Emocionalni razvoj i emocionalna inteligencija: pedagoške implikacije**, Educa, Zagreb
12. Stajner K. (2007.): **Školovanje srca**, Psihopolis institut, Novi Sad
13. Takšić V. (1998.): **Validacija konstrukta emocionalne inteligencije**, neobjavljena doktorska disertacija, Filozofski fakultet sveučilišta u Zagrebu, Zagreb
14. <http://www.psychometriclab.com/Dictionary%20entry.pdf> 12.08.2009.

